ТОФИГ МАЛМУД

ТӘКЧӘ ХАТИРӘ ДЕЈИЛ

СӘНӘДЛИ ЊЕКАЈӘ

Сәлона бахырам, һамышы чавансыныз, кечән мүнаріфдә сизин үчүн хәјалдыр. Хаһиш едирсиниз ки, мүрүшмәјимдән сизә хатирә данышым. Мәнә хатирә данышмаг һеч хошдур, һәм дә чәтиндир. Чүнки бунлар мәним үчүн тәкчә хатирә дејил. Мүнаріфдә башлананда Латвијада, Каунасда һәрби хидмәтдә идим. Хидмәтимин гуртармасына бир ај галмышды. Дөјүшә бурда башламыш, сонра Ленинград, Сталинград әв башга чөһәләрдә олмуш, дөрд дәфә јаралanмышам, һәлә јох, тәзә елә кетирә ки, јенә Латвија торпагына, Каунаса кәлиб чыхмышам. Гәлбимдә дә бурада гарышламышам. Јолдан ал јарым кечәндән сонра өзә гајытмышам.

Сизә әрәбә кәлсә дә, хатирәјә узагдан јох, јахындан башламаг истәјирәм. Икі ил бундан габаг анамдан Шевченко шөһәринә кетмишдим. Онун јахынлығында бир кәнд вар, ора! Кәндә ахтардығымыз уныаны тапыб, гапыјын јанында дајанмыш балача оглана тәрәф кедәндә, о, илк дәфә бизи көрсә дә, севинч ичиндә үстүмүзә атылды. Әлә сары чевриліб;

— Ата!—деји бәркдән.—Ата, Әлигулукмы кәлиб!

Ушагын бизи танымасы мә'чүзә дејилди. Мәктубларын өзләри илә, сөз-тәбли бир һиссәсә онлара гонаг кәлмәләрин ким олдуғуну билмишди. Сәсә өвдән бир әрвад чыхды, өрәли кәлди, онун дајысы да бир кишиј О, гапынын арасында голларыны ачыб:

— Әлигулу Әмиров!—деји бәркдән, севинчлә гышгырды.

Мән дә онун гаршысына јүјүрдүм:

— Григорі.. Гриша!..

Гардаш кими гучаглашанда бүтүн кәнд бизә бахырды. Өтүз ил кечсә дә, одларын ичиндә јаранмыш мәһәббәтимиз сөнмәмишди. Өтүз ил Бу илләрдә бизи өјр-бирмизә бағлајан мәктублар олмушду. Мәктублар ушагларымызы да дост етмишди. Бу кәлишимизлә һамы мараглanмышды. Елә соруштурдулар: «Говумунузду?» «Јох» чавабыны аланда онларын һејрәти даһа да артырды. Јо гин ки, билдинмі: Григорі Крезуб мәним чөһә јолдашым олуб. Чөһә јолдашы олмаг әдәт јолдашлыга өјнәмәз. Һәр икимиз топчу олмушуг. Кур-кур куруллајан топларымызын сәси гулаглarымызда, оду гәлбимиздә галыб. Инди Гриша илә сакит отагда әјләшәндә, инана билмирдик ки, бизим вәдисләрдән өтүз ил кечиб. Ушагларымыз—мәним Сабирим, Гришанын Василиси һәјәтдә топ-топ ојнајыр, арвадларымыз—Анда илә Мүнәввәр мәтбәхдә шам јемәјинә һазырлыг көрүрдүләр. Бизим үчүн исә даһа бу күн јох иди, онун јериш үчүн хатирәләр тутмујуду. Һәр шеј јада дүшүрдү: дөјүш дә, зарафат да, чәтинлик дә, икидлик дә, чөһә јоллары да! Бу јолларын һәр гарышында изләримиз галмышды.

Хатирә екранымызда бирдән узун бығлары олан өзбәк Бутајев көрүнүр. Бир дәфә о, бәрк јухуда иди. Бутајевин хорултусуна, епиф-галхан бығларына һамымыз күлүрдүк. Топбалчы еләмәјиб, бығларындан бир үчүнү тутуб кәсдиг. Ојананда елә һирсләнмишди ки! Һамымын күлдүјүнү көрүб јаваш-јаваш сакитләшди. Бығынын о бири үчүнү да өз гырхды. Деди ки, белә даһа јахшыдыр. Шахтада донмаз. Инди ондан кәлән мәктуб өз шәкли Григорінә көстәрәндә көзләринә инана билмирди. «Бу Бутајевдир?! Инсан нечә дәјишәрмиш! Көр, нә көзәллашиб! Јенә бығлары вы узадыб ки... Оғ бәс јарашыр».

Сонра Григорі, онун топуну чәкиб апаран сүрүчүнү, көк, долуу, шах, мәзәли Әләскәр Гасымову хатирәлиди. Бир дәфә тәјарәләрин гәфил һүчүмүндән, атылан бомбалардан, нечә олду, са, «судебеккер» машыны од алды. Бу машыны сөндүрәндә Әләскәр ағыр јараланды. Ону өз'чилн апардылар. Бу, бизим Әләскәрлә сонучу көрүшмүә олду. Чантасы, ичиндәки шејләр, бир да бағаслы јүн көјнәји өндә галды. Бүтүн чөһә боју онлары өзүмлә кәздирдим. Инди дә дуруг. Нә чантасыны, нә дә көјнәјини өз вурмушам. Сахлајырам ки, бунлары—өкәр сағдырса—Әләскәр Гасымовун өзүнә гајтарым...

Григорі инамсыз итирмәмишди, хаһиш едирди ки, Бакыја гајыдан кими јенә Әләскәр Гасымову ахтарым. Бәлкә тапылды. Мән сөз вермәдә о, зарафатла деди ки, бир дәфә көрәк сизиј Мүнәввәр хәнкәл биширсин. «Әлбәттә» деји дәрһал разылашдым. Күрчү Говозашвили көзүмүн өнүндә чинар кими јчалды. О, һәмишә әлләрини ачыб: «Бәс кәс, истәр хәнкәл олсајды, Әлигулу, нә јеји, јәрдим, чох јох. бир кәсәл» дејәрди. Сонра кәнсүнү өтүрүб кедәрди. Бә'зән мәни узагдан көрән дә «бир кәса хәнкәл» деји бәркдән гышгырар, әлини јелләјәрди. Бир дәфә дөјүш заманы бомба онун бөјрүндә партлады, бу учаболју адам јерлә јексан олду. Григорі хәнкәл сөһбәтини Говозашвилијә көрә салмышды. Бирдән сорушду,

— Јаран нечәдир, сизә инчитмир ки?!

— Јох.—дедим өз үчүнчү дәфә јараландығым күн хәјалима чанланды. О күн һафизәмдә һәмишәлик галыб. 1943-чү илин августун 28-ні Онда мән 23-чү дивизијанын 543-чү атычы алајында хидмәт едирдим. Севски шәһәринин гәрбиндә, Борисовка кәнди јахынлығында топларымызы колун далында елә низләтмишдик ки, һеч нә көрүнмүрдү. Елә көзәл сәһәр иди ки, бир көзүм фирузәји көјдә галмышды. Узагда өз гонду, думаны кими галхан тозун арасындан илк дүшмән танкы пејда олды, сәһәрин дә, көјүн дә көзәллији тамам јаддан чыхды. Тоз дөндәрән Николај Волковун, јүлкин долдуран Василиј Соловјовун үзләриндә гәзәб варды. Мән топун «пәнчәрәсиндән» бахырдым. Николај сајырды:

— Беш, алты, једди, сәккиз... Көр нә гәдәр дир!

Габагда кәлән танкы нишан алдым. Василиј мәрмини јүлләји гојан кими Николај топу һәмин танка доғру чевирди. Илк атышмыз һәтчә вермәди. Танк сүр'әтлә кәлирди. Онун јүлләси јаваш-јаваш бизә тәрәф чевриліб өз од саһәсі. Василиј чаншырындан мәрмини јүлләји тәрсинә гојду, тез дә оз сәһвини дүзәлтди! Бизим атышмызын ачылмасы илә танкын јанмасы бир олду.

Бу вахт башымызын үстүндән алов сели ахды, архадан ағыр топларымыз кур-кур куруллајмага башлады. Танкларын өтрафында мәрмиләр партлајыр, торпаг су кими фәвварә вururду. Атышмызын давам едирсәк дә, бајаг бизә тәрәф чевриліб танкын јүлләси јадымдан чыхмыды. Сүр'әтлә кәлән танк әв јаваш-јаваш дүз үстүмүзә дөндәрилән јүлә! Ону һәмишә көрүрдүм. Бә'зән көрүрдүм ки, о, мәнә тәрәф узаныб сипәмә дирәнир. Гәрибәдир, әввәл горхсам да, сонра јүләнин агзында од гајнајанда горху һисси дүјмәдым. Бәјнимдән аччар бир фикир, ону мәнә етмәк фикри кечди. Танк јананда Николај Волковун

Махорка чәкәндијим үчүн сухарыны чиксимә гојдум. Саат дөрд оларды. Үчүнчү һүчүм башланды, нә башланды! Бу, өвәлкиләрдән чох күчлү иди. Үстүмүзә сајсыз-һесабсыз танк кәлирди. Николај Волков һәјрәтлә, сојуғанлылығла бахырды, бизим истигамәтә атәш ача-ача кәлән бир танкы көстәрди:

— Әлигулу, ону сахла,—деди,—јаман кәлир.

Биринчи атәшимиз дәјмәди, икинчиси дә бош кечди, үчүнчүсү исә тыртылыны зәдәләди. Танк јеріндә фырфыра кими фырланмага башлады. Бу вахт онун бөјрүндән башга бир танк чыхыб јенә дүз бизим үстүмүзә кәлди. Кет-кәдо арамыздакы мәсафә гысалыды. Мәрмимиз онун архасында партлады. Икинчи мәрмини јүлләји гојанда танк лап јахында иди. Бу дефәки атәшимиз ону јандыды. Бајағдан танкын јахын олдуғуну һисс етмәмишдик, инди исә јағынын истисы кәлиб бизә чатанда үрәјимиздән нәсә хошләнмәз бир һисс кечди. Һејрәтими билдирмәк үчүн Николај Волкова тәрәф дөнәндә дөһшәт ичиндә топа сығындыз. Чүнки о, үз-көзү ган ичиндә јеріә јыхылмышды, Көрүнүр, мәрми гәлиси башына дәјмишди.

— Василиј!—деји гышгырдым.—Мәрмини гој јүлләјә...

Василиј Соловјовдан сәс кәлмәди. Мәрми гәлиси ону да јерә сәрмишди. Јандырдығымыз танкын бөјрүндә јенә башга бир танк чыхды. Нә дүшүнмәјә, нә дә достларыма көмәк етмәјә вахт варды. Мәрми илә бирликдә гәзәбими дә топун үлләсинә гојдум. Бир ај белә дајанмадан далбадал атдым. Инди танкларын топун һәм дөндәрәни, һәм долдураны, һәм нишанчысы, һәм дә атаны мән идим!

Бирдән көзләрим гаралды. Даһа һеч нә билмәдим. Бир дә һәрби хәстәханада ојландым. Илк хәјалыма кәлән танкын јүлләси олду: бизә доғру чевриліб јүләсі! Сонра Николај Волков, сонра Василиј Соловјов... Дәрһал онлары хәбәр алдым. Һәр икиси һәлак олмушду. Мәним сағ галмасым исә мө'чүзә иди. Тибб бачысынын дедијинә көрә, јараны галдығым јердән беш аддым аралыда бир дүшмән танкы јанырды. Өкәр бизимкиләр ону вурмасајдылар, јәгин ки, үстүмдән кечиб кедәчәкди.

О дөјүшә көрә мәнә Гырмызы Бајраг ордени верилди.

Јарам сағаландан сонра јенә чөһәјә гајытдым, бу дефә 29-чу дивизијанын 77-ни атычы алајына дүшдүм. Елә орада Григорі Крезубла, Әләскәр Гасымовла, Говозашвили илә достландым. Инди Григорі илә сөһбәт едәнчә о күнләр кәрилә гајыдырды. Мүнәввәрин биширдији хәнкәл һамынын, хүсусилә Григорінин хошуна кәлди. «Говозашвили агзынын дадыны билирмиш»—деди, сонра кәдәр ичиндә пәнчәрәдән һәјәтә бахды.

Бакыја кәлән кими јенә Әләскәр Гасымову ахтармаға башладым. Тәкчә Бакыда јох, бүтүн республикада ахтардым. Гәзетә јаздым, уныаи буроларындан соруладым. Нәһајәт, бир нечә ејни ад вә фамилијалы адам тапдым. Бир-бир онларын ини јеріндә әзиз вурдум. Бәзи мәһәрләрарасы телефон стансијасында ишләмәјим бу мәсәлә илә сүр'әтләндирірди. Әзиз вурдуғум јерә уныаныны, фамилијамы, ишјеримі хәбәр вердиндән сонра сәбирсизлијлә көзләмәјә башладым. Бир һәфтә кечди. Нә кәлән олду, нә әзиз вуран. Јенә бир һәфтә кечди. Үчүнчү һәфтә ишдән чыханда мәни кимсә сорушду. Дајандым, көк, долу бәдәнли бир кишиј үзүмә бахды, бирдән:

— Әлигулу!—деји мәни бағрына басды.

Көклүјүндән дәрһал билдим ки, Әләскәр Гасымовдур. Ону евимә—Сураханыја көтәрдүм, чантасыны, бағазлы Јуј көјнәјини гајтаранда дәрәлди, көзләри долду. Чантасыны ачыб бахды. Аид ичи ки, чәмдә иә вар—бүтүнлүјү, јарымлығы дејил. Евдән кәлән мәктублары нечә гојмуј-дуса, елә дә јатмалыдыр. Јуј чорабы варды. Ики ше'р китабы варды. Бири Сәмәд Вүрғүнун китабы иди.

Әләскәр Гасымов Шәмахы автобазасында ишләјирди. Бизим бу көрүшмүз һаггында рајон газети бојүк бир мәгаләи чап етди.

Јенә о илләрдән бир хатирә дејәчәјәм. Ленинград јахышлығында, Валдај стансијасында бир кәлин арыг ушагыны бағрына басыб биздән бир тикә чөрәк истәјирди. Мән она јарым кило сухары вердим. Кәлин әлини гојнуна атыб бир дәстә пул чыхартды, «көтүр, өскәр» деји јалвармаға башлајы. «Чөһәјә кедирәм, нуд јолдашы көрәндир»—деји дә кәлин ајаға галхды, бир голуну бојнума долаји, көз јашлары ичиндә мәни өндү вә пычылдады: «Саг-саламат гајдасан, өскәр!». Бүтүн чөһә боју о кәлини, о ушағы унуда биләмәдим. Инди дә унутмамышам. Гызым Севинч үчүн гәрибә ојунчаглар дүзәлдәндә, онун јаныны јанчанда, көзләт чәрчәләр салында ачыр ушағы бағрына басмыш о кәлини көрүрәм!

Көрүрсүнүзмү, сизә данышдығым тәкчә хатирә дејил, заманын дәрсиндр, тарихдир, өзәбәнзәјәтдир. Икидликлә долу, һәрәманлыгла долу дөјүшләрин ичиндән гәләбәјә доғру кедән јолдур.

* * *

Бу јахынларда республика Телевизијасы әв Радио Верилишләри Комитәси Гәләбәнинин 30 иллији мүнасибәтилә сәнәдли һекајәләр мүсабигәси е'лан етмишди. Сизә тәгдим олунан бу јазы мүсабигәнин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр.